

OMRÅDET FOR GRENSEVERDILÆREN.¹⁾

Av Wilhelm Keilhau.

I.

Grenseverdilæren har hatt en særpreget skjebne. Den har vunnet begeistrede tilhengere, som i den har sett noe bort imot de vises sten i økonomikken. Men samtidig har et større og i de senere år voksende antall økonomer helt villet avvise den.

Årsaken til dette fenomen turde det ikke være så vanskelig å finne. Den ligger temmelig sikkert i den måte læren har vært lansert på. Tilhengerne har nemlig i sin begeistring oppstillet lovene om grenseverdien rent generelt og har krevet gyldigheten av dem anerkjent uten forbehold for hele det erkjennelsesomraade økonomikken skal beskrive og forklare. Når så skeptikerne har støtt på tilfeller hvor lovene har sviktet, har de som en naturlig reaksjon i disse tilfeller ment å se beviser for at læren i sig selv var ulogisk og uriktig og derfor helt ut forkastelig. Tilhengerne på sin side har samtidig vært tilbøielige til å opfatte enhver kritikk mot læren som utslag av mangel på tenkeevne og logisk sans, og det er ikke fritt for at de av oss økonomer som har hatt innvendinger å gjøre er blitt misforstått av de troende sjeler på en ofte næsten kurios måte.

Det turde derfor ha sin berettigelse å gjøre et forsøk på å gi en bestemmelse av området for grenseverdilæren.

II.

Vi mennesker er helt ut avhengige av omverdenen, både den tinglige og den sociale. Vi kan bare greie oss når vi mottar ustanselige påvirkninger fra den tinglige omverden og med mellemrum personlige tjenester fra våre medmennesker. Det er denne avhengighet vi i nordisk økonomikk beskriver ved fagordet *behov*, idet vi sier at et individ har behov for

¹⁾ Til grunn for artikkelen ligger fire gjesteforelesninger ved Københavns Universitet holdt i mai 1930.

OMRÅDET FOR GRENSEVERDILÆREN.¹⁾

Av Wilhelm Keilhau.

I.

Grenseverdilæren har hatt en særpreget skjebne. Den har vunnet begeistrede tilhengere, som i den har sett noe bort imot de vises sten i økonomikken. Men samtidig har et større og i de senere år voksende antall økonomer helt villet avvise den.

Årsaken til dette fenomen turde det ikke være så vanskelig å finne. Den ligger temmelig sikkert i den måte læren har vært lansert på. Tilhengerne har nemlig i sin begeistring oppstillet lovene om grenseverdien rent generelt og har krevet gyldigheten av dem anerkjent uten forbehold for hele det erkjennelsesomraade økonomikken skal beskrive og forklare. Når så skeptikerne har støtt på tilfeller hvor lovene har sviktet, har de som en naturlig reaksjon i disse tilfeller ment å se beviser for at læren i sig selv var ulogisk og uriktig og derfor helt ut forkastelig. Tilhengerne på sin side har samtidig vært tilbøielige til å opfatte enhver kritikk mot læren som utslag av mangel på tenkeevne og logisk sans, og det er ikke fritt for at de av oss økonomer som har hatt innvendinger å gjøre er blitt misforstått av de troende sjeler på en ofte næsten kurios måte.

Det turde derfor ha sin berettigelse å gjøre et forsøk på å gi en bestemmelse av området for grenseverdilæren.

II.

Vi mennesker er helt ut avhengige av omverdenen, både den tinglige og den sociale. Vi kan bare greie oss når vi mottar ustanselige påvirkninger fra den tinglige omverden og med mellemrum personlige tjenester fra våre medmennesker. Det er denne avhengighet vi i nordisk økonomikk beskriver ved fagordet *behov*, idet vi sier at et individ har behov for

¹⁾ Til grunn for artikkelen ligger fire gjesteforelesninger ved Københavns Universitet holdt i mai 1930.

de tinglige ydelser eller personlige tjenester som må til for at han kan opretholde en tilstand, realisere et formål eller nå et utviklingstrin. Inntreffer ikke de utkrevde påvirkninger, kan der hos individet inntre legemlige og sjelelige reaksjoner som lar sig sammenfatte under betegnelsen *trang*, og har individet bevissthet om hvilke midler som er tjenlige til å fyldestgjøre behovet, kan denne trang rent umiddelbart rette sig mot disse midler. Men savner individet denne kunnskap, vil trangen enten bli retningsløs eller vende sig mot utjenlige midler. De ulykkelige som inntil for noen få år siden led av pernicios anemi kjente ingen trang til kalvelever. Det er alltid *behovserkjennelsen* som blir avgjørende for det individet foretar sig for å opnå en fyldestgjørelse av behovene. Jo sikrere erkjennelsen er, des mere retningsbestemt, des mer intenst vil trangen gjøre sig gjeldende. *Trangsintensiteten* er en funksjon av behovserkjennelsen.

Mange økonomer har betegnet trangen som en ulystfølelse, og endel av dem har valgt sin matematiske symbolikk ut fra den forutsetning. Nu vil ingen kunne benekte at trang kan være pinlig ulystbetonet. Men den behøver ikke å være det. God appetitt er en herlig lystfølelse. Og enhver kjenner av livet vet at forventningens spenning gir noen af de intenseste lystfølelser mennesker kan gripes av.

Den virksomhet individet utfører for umiddelbart å få behovet fyldestgjort når de tjenlige midler står til rådighet, kaller vi *konsumsjon*, og de påvirkninger individet mottar under konsumsjonen betegnes som *nytte*; vi kan nærmere bestemme den som *konsumsjonsnytte*. Den grunnleggende setning i grenseverdilæren, *teoremet om grensenytten* eller *den første Gossenske lov*, går nu ut på at ved suksessiv tilførsel av like store påvirkninger, såkalte *doser*, vil hver ny dose gi mindre nytte enn den forutgående, således at den minste nytte vil tilføres av den siste dose, og denne nytte er det blitt almindelig å betegne med von Wiesers uttrykk som *grensenytten* eller *marginalnyttten*. Sin første enkle form har setningen fått hos Gossen, som kort og fyndig uttrykker den sånn: „Når vi kontinuerlig fortsetter med en og samme nydelse, tar størrelsen av denne nydelse ustanselig av, inntil der tilslutt inntrær en metelse.“¹⁾ Den siste klassiske formulering av setningen finner vi

¹⁾ Hermann Heinrich Gossen: Entwicklung der Gesetze des menschlichen Verkehrs und der daraus fliessenden Regeln für menschliches Handeln (Ausgabe 1927) S. 4—5.

hos von Wieser i „Grundriss der Sozialökonomik“ fra 1914, uttrykt i disse ord: „Ved ethvert delelig behov blir innenfor ethvert behovsavsnitt den med den første anvendelsesenhets foretatte tilfredsstillelseshandling begjært med den høyeste intensitet, mens enhver senere anvendelse av yderligere enheter av samme art blir begjært med avtagende intensitet inntil der inntrer et mettellespunkt, og så slår begjæret om i motvilje.“¹⁾

Nu gis der naturligvis tilfeller som tilnærmelsesvis dekkes av denne beskrivelse. Gossen har således anført følgende nærliggende eksempel: „Når noen tilfredsstiller sin sult med en eneste spise, smaker den første bit best, alt den annen noe mindre godt, den tredje enda mindre, og sånn fremdeles, inntil det ved så godt som inntrått metthet vil være omtrent likegyldig for ham om han tar til sig den siste bit eller ikke.“²⁾ Men behovene tilfredsstilles sjelden ved like store doser av kvalitativt ens karakter. Skal setningen mer i sin almindelighet kunne tjene som veiledning til en forklaring av kjensgjerninger, må den derfor sette variasjonen i bebovstifredsstillelsen i relasjon til den tid nyttetilførslen har tatt. Den „første Gossenske lov“ får da følgende form: „Dersom konsumsjonen foregår suksessivt og med ens hastighet i løpet av et visst tidsrum, vil den nytte individet mottar falle fra tidsenhet til tidsenhet, sånn at den siste tidsenhet vil gi den minste nytte, grensenytten“. For den grafiske fremstilling byr denne fremstillingsmåte på flere fordeler, og alt det første diagram Gossen selv føiet inn i sin fremstilling illustrerer loven i denne form.³⁾

Undersøker vi nærmere den definisjon av grensenytten som inneholdes i setningen, viser det sig eiendommelig nok at begrepet logisk sett er overbestemt. Det er nemlig forklart ved to relasjoner som ikke med nødvendighet må være identiske. Følgelig lar det sig oppløse i to alternative definisjoner og en identitetspåstand. Tingen er den at grensenytten er bestemt både som *den minste nytte* og som *den sist tilkomne nytte*, idet der påstås at disse nytter er identiske. Vi har da lov til som et hjelpemiddel ved vår videre undersøkelse å oppløse grensenyttebegrepet i to ulike bestemte begreper og gi hvert av dem sitt fagord. Vi vil kalle den minste nytte for *minimalnytt* og den sist tilkomne nytte for *ultimalnytt*. Grensenytteteoremet inneholder altså den påstand at minimalnytt og ultimalnytt alltid vil være identiske.

¹⁾ Grundriss I s. 148.

²⁾ Gossen l. c. s. 6.

³⁾ Gossen l. c. s. 8.

Begrunnelsen for påstanden har vært gitt ved en henvisning til variasjonene i trangsintensiteten under konsumsjonen. Dels har det vært hevdet at den første dose tilfredsstillet en høy intensitet i trang, den næste en lavere og slik fremdeles inntil den sidste dose fjernet den svakeste trang. Dels har det vært hevdet at bruken av den første dose fremkalte en sterk lyst, men at lystfølelsen blev fallende eftersom tilfredsstillelsen skred frem inntil bruken av den siste dose fremkalte den svakeste lystfølelse.

Nu lar det sig ikke nekte at sånn går det ofte for sig. Men ikke alltid. For det første er trangen i sig selv ikke bestandig en ulyst, men tvertimot ofte en følelse av å være oplagt til å konsumere. For det annet er der ikke med nødvendighet knyttet noen avtagende lystfølelse til konsumsjonen. De første doser har ofte liten lystvirkning. Har forventningen været stor, melder skuffelsen sig ofte momentant for siden å forta sig igjen. Selve konsumsjonsvirksomheten krever undertiden en tilpasning som tar tid. Men til dette kommer at dersom konsumsjonen er riktig anlagt, skal nydelsen stige mot et maksimum og så brytes brått av. Typen er den seksuelle samnydelse som helst skal vokse progressivt inntil et for begge parter samtidig inn-tredende kulminasjonspunkt. I de tilfeller altså da nytten består i eller må måles ved fjernelsen av ulyst eller fremkallingen av lyst, svikter den tradisjonelle grensenyttelære som generell sannhet. Vi må her, alt efter de konkrete omstendigheter, tale om *stigende, konstant, fallende* eller *uregelmessig nytte*. Bare i det tredje tilfelle og undertiden i det fjerde blir minimalnytt og ultimalnytt identiske.

Forresten vil det ikke i alle tilfeller være heldig å måle nytten efter subjektive følelser. Det rakiske barn som vræler av ulyst når en omtenksom mor gir det tran mottar likefullt en stor nyttedose. Undertiden er individet ikke istand til overhodet å føle noe under nyttetilførslen. Patienten som får fjernet sin betendte blindtarm er totalbedøvet og merker ingenting til det hele før etterpå; hverken smerten av knivsnittene eller gleden over å bli reddet når frem til bevisstheten. Bare eksempler som disse er tilstrekkelige til å vise at der kan bli bruk for en mer objektiv vurdering av nytten enn den som lar sig utlede av lyst og ulyst. Det avgjørende må da være nytte-tilførselns virkninger for realisasjonen av det formål individet selv eller andre på individets vegne har satt for konsumsjonen. Men om vi måler i relasjon til formålet, blir resultatet det samme: Vi får fire forskjellige typer for nyttevariasjonen.

Vår drøftelse viser klart at den del av grenseverdilæren som vi her har kalt grensenytteteoremet systematisk sett hører hjemme i konsumsjonslæren. Dette har merkelig få villet innse, og jeg har fått høre skarp kritikk for at jeg i min bok „Die Wertungslehre“ anviste teoremet denne plass. Men den forsker som for alltid har fått setningen knyttet til sitt navn var selv fullt ut på det rene med sammenhengen. Med sin vanlige klarhet skriver Gossen: „Vanskeligheten (ved å fremskaffe nydelsesmidlene) har som bekjendt kalt tillive en særlig videnskap: nasjonaløkonomien. Den stiller sig til opgave å utvikle de regler efter hvilke menneskeslektens forsørgelse med såkalte tinglige goder går for sig og kan bringes op til det gunstigst mulige resultat, og den begrenser anvendelsen av sine regler til såkalte materielle goder . . . Men når vi lar denne begrensning falle og utvider videnskapen til å gjelde sitt sanne mål, nemlig å hjelpe menneskene til å opnå den største sum av livsnydelse, passer ikke lenger det nu brukelige navn på videnskapen, og istedenfor det vil jeg i det følgende, idet jeg tar hensyn til dens formål, velge betegnelsen *nydelseslære* (*Genusslehre*) . . .“¹⁾ Uttalelsen får særlig vekt i lys av den konklusjon Jevons gav om Gossens lære som „generellere og fullkommnere“ enn hans egen²⁾.

Nu gir teoremet en adekvat beskrivelse af den kanskje oftest forekommende variasjon i nydelse. Men generell gyldighet i konsumsjonslæren kan det ikke kreve. Vi er derfor ikke istand til å godta den dobbelte bestemmelse av begrebet grensenytte, men må kreve at der skjelnes mellem minimalnytte og ultimalnytte.

Vi vil dog tilføie at dersom nytteenhetene refereres til uendelig små eller rettere umålelig små påvirkninger, blir denne forskjell uten betydning. Men i realiteten har vi i dette tilfelle å gjøre med et tredje begrep som skiller sig ut fra de to andre nettop ved å kjennetegne en umålelig liten størrelse, — for om minimalnytte og ultimalnytte er det jo forutsetningen at de teoretisk sett skal kunne måles. Vi foretrekker derfor å la dette tredje begrep få et særlig fagord og kaller det med et uttrykk som visstnok er innført av Messedaglia for *differentialnytt*. Det kan være tjenlig for en matematisk behandling av læren; i denne fremstilling har vi ikke bruk for det.

¹⁾ Gossen l. c. s. 34.

²⁾ For henvisninger se fortalen til tredje utgave av Gossen, s. XIII, anm. 2.

III.

I den form Gossen selv gav sin første lov, inneholder den ikke bare den hittil drøftede setning som grensenyttedefinisjonen knytter sig til, men også en pendantsetning som grensenytte-teoretikerne er tilbøielige til å overse, men som efter mitt skjønn utgjør en helt konsekvent følgeslutning av utgangsidéen i systemet. Den lyder slik: „På tilsvarende måte synker størrelsen av nydelsen når en tidligere oplevd nydelse gjentas, og dette ikke bare således at der under gjentagelsen inntrær en lignende synkning som første gang, men også på den måten at størrelsen av nydelsen blir mindre ved selve begynnelsen og at det tidsrum under hvilket noe overhodet kjennes som nydelse blir kortere ved gjentagelsen således at mettelsen inntrær tidligere, og endelig på den måten at både begynnelsesstørrelsen og varigheten av nydelsen forminskes mer jo raskere gjentageisene følger på hverandre.“¹⁾ Bare når de opdaget nye nydelser eller endringer i arten av de gamle eller formådde å skjærpe sin egen evne til å nyde vilde menneskene efter Gossens lære kunne opnå noen økning i sin sum av livsnydelse, men dog ikke i slik utstrekning at noen av disse omstendigheter kunde bevirke en modifikasjon i loven om at nydelsen synker ved hver gjentagelse.²⁾

Med næsten brutal tydelighet avsløres her den stemning av grå håpløshet hele læren er sprunget ut av. Jeg skulde altså vite idag at imorgen vilde min kaffe og mitt frokostegg smake mig dårligere enn idag og iovermorgen enda dårligere og om 365 dager til — hvordan? Og sånn skulde det være med næsten alle de nydelser jeg ennu har ivente, for med meget små variasjoner er det jo de samme som kommer igjen og igjen. Bare febrilsk jakt efter nye sensationer kunde kanskje bringe et øieblikkelig høidepunkt, enhver konsentrasjon om en oppgave vilde vekke avsky og enhver lykke være uopnåelig, — for lykke forutsetter varighet av de dype glededefølelser. Hele livet vilde bli et ustanselig fall mot større sløvhet og svakere utviklingsmulighet. Det er en teori for selvmordskandidater. Men var der om bare et fnugg av sannhet i den, hadde nok verden aldri fått se arten homo sapiens.

Derfor forteller denne paralell-lære til grensenytteteoremet ingenting om menneskene i sin almindelighet. Men den bekrefter med overbevisende styrke beretningene om at den mann

¹⁾ Gossen l. c. s. 5.

²⁾ Gossen l. c. s. 7 og 21.

som utviklet tankegangen var dypt ulykkelig. Da Gossen formet sin lære må han ha kjent sig ensom helt inne i sjelen: han kan ikke ha gledet sig til gjensynet med en eneste venn, han kan ikke ha lengtet etter å se igjen et eneste lite stykke natur eller etter å høre påny den minste stubb av en kjent og kjær melodi. Han må ha glemt de år da hvert nytt møte bringer en nærmere lykken enn det forrige. Han må ha følt sig ferdig med fremtiden og vært lei av fortiden. Ingen diktningens stormester har evnet å gi et intensere bilde av „den romantiske ironi“: forskeren som drømmer om å bli en Kopernikus ved å skrive nydelsens filosofi, men som selv har mistet evnen til å nyde.

IV.

Den neste setning i grenseverdilæren går ut på at menneskene tilfredsstiller sine behov etter de intensitetsgrader behovene gjør sig gjeldende med og altså ikke etter deres viktighet. Lexis har kalt setningen for *den annen Gossenske lov*. I Gossens egen noe tungleste formulering lyder den slik: „Det menneske som har fritt valg mellem flere nydelser, men ikke rår over tilstrekkelig tid til å tilfredsstille dem alle, må, dersom han vil opnå et maksimum av nydelse, hvor forskjellig den absolutte størrelse av de enkelte nydelser enn kan være, før han tilfredsstiller fullt ut den nydelse som i sig selv er størst delvis tilfredsstille alle, og det i et slikt forhold at størrelsen av enhver nydelse i det øieblikk den brytes av er like stor ved dem alle.“¹⁾ Den samme tankegang ligger til grunn for Irving Fisher's første matematiske definisjon: „For et gitt individ i et gitt øieblikk er nytten av A enheter av et gode eller en tjeneste (a) lik med nytten av B enheter av et annet gode eller en annen tjeneste (b) hvis individet ikke kjenner noe ønske om det ene til fortrengsel for det annet.“²⁾

Både Gossens egen formulering av loven og Fisher's definisjon er utvilsomt riktige. Logikken i dem kan ikke anfektes. Men senere forfattere har ikke alltid precisert tankegangen så skarpt som disse to udmerkede matematiske tenkere og har da oversett at loven er betinget av to grupper forutsetninger.

For det første må der i det gitte øieblikk være fullstendig fritt valg mellem forskjellige konsumsjonsmuligheter. Dette tilfelle inntrær bare når de goder som trenges til konsumsjonen

¹⁾ Gossen l. c. s. 12.

²⁾ Irving Fisher: „Mathematical Investigations in the Theory of Value and Prices (utgaven av 1926) s. 12.

alt er skaffet tilveie og de tjenester som trenges er disponible og valgfriheten ikke er innsnevret ved en på forhånd lagt plan.

For det annet utsier ikke loven at menneskene alltid følger det av Gossen formulerte prinsipp, men derimot at dette må følges dersom et maksimum av nytelse skal opnåes i den gitte situasjon.

Den annen Gossenske lov er altså riktig. Men den har et snevert gyldighetsområde. Likesom den første Gossenske lov tilhører den konsumsjonslæren, og den kan bare anvendes på en beslutning om valg mellom nydelser når valget ikke medfører arbeid eller utlegg. Den gir ingen virkelighetsbeskrivelse, men oppstiller et prinsipp for rasjonal konsumsjon, og dette prinsipp vil i de fleste tilfeller bli gjennombrutt av et annet som Gossen nok var opmerksom på, men ikke fant noen lovmessig formulering av, nemlig prinsippet om at konsumsjonen dersom den skal gi den størst mulige totalnytte må planlegges i foruttid således at hver nytelse på forhånd får anvist sin tid.

Når disse begrensninger i gyldighetsområdet ikke alltid er blitt erkjent av grensenytteteoretikerne, skyldes dette etter mitt skjønn i første linje den omstendighet at de ikke har vært på det rene med den psykologiske betydning av den menneskelige *beslutning*. Hadde de vært klar over den plass beslutningen inntar i enhver menneskelig virksomhet, måtte de nemlig ha innsett dette at den annen Gossenske lov ikke beskriver noe kausalkompleks, men oppstiller et prinsipp for en motiverende vurdering i en nærmere bestemt valgsituasjon.

V.

Vi skal nu prøve å gi en nærmere belysning av gyldighetsområdet for grenseverdilæren ved å oppstille en serie av fiksjoner, som hver især tjener til å karakterisere en enkelt av de grunnvirksomheter vi har å gjøre med i økonomikken.

Som første fiksjon vil vi tenke oss et eventyrland i evighetens verden. Menneskene blir født inn i det som fullt ferdige voksne individer, og de hører allesammen til slekten Aladdin. Straks der dukker op det svakeste ønske hos et enkelt lite menneske står Ringens og Lampens ånder og deres tjenende hærskarer til rådighet, slik at ethvert behov kan bli tilfredsstillet et øieblikk efterat det har nådd bevissthetens terskel. I dette eventyrland vil der bare bli konsumert; om der diktes eller males vil det bare skje for at kunstnersjelen kan fryde sig ved skapernytelsen, og blir der forsket skjer det for sannhetens skyld alene. Her vil den annen Gossenske lov ha full

gyldighet. Men læren om den fallende nytte vil bare kunne tenkes utviklet til skrekk og advarsel, for alle bestrebelse vil gå ut på mest mulig å konsumere slik at nydelsen kan foregaa med stigende nytte og stanse på kulminationspunktet. Lyst og ulyst er de eneste tenkelige verdimålere i dette samfund; enhver bærer hele sitt verdisystem i sin egen sjel.

Som annen fiksjon vil vi tenke oss at vårt eventyrland blir løftet ut av evigheten og inn i uendeligheten; tiden holder sitt inntog og har med sig sin gåtefulle følgesvend døden, selve levetiden blir stillet inn under knapphetens grusomme lov, og hver tidsenhet får sin særlige betydning; det menneske, som anvender en time til én nydelse, har for å opnå denne måttet ofre alle de andre nydelser han kunde hatt i de øieblikk, for tiden bærer timene bort, en efter en, og bringer dem aldri tilbake. Menneskene kan da ikke lenger som i evighetsverdenen konsumere bare med tanke på å skaffe sig voksende nydelse, de må på forhånd tenke over hvilke nydelser de skal velge, de må legge planer, de må holde hus med tiden slik at hver helhet av dager gir den størst mulige sum av nydelser. Denne fremtidsenkning, denne *planlegging* vil vi betegne som *den første økonomiske virksomhet*. Vi må altså gi Cassel rett i at knapphet gir den første grunnbetingelse for økonomi, Böhm-Bawerk i at den begrensede tid er et av de økonomiske grunn-elementer og Schönheyder i at planmessigheten utgjør det vi kunde kalle kjernen i den økonomiske virksomhet.

Til bruk under overveielsene vil der i dette samfund bli innført et vurderingssystem med en objektiv verdimåler. De planleggende individer vil på forhånd sammenligne de forskjellige nydelser efter deres vurderte, deres „diskonterte“ totalnytte og fastslå et resultat ved å bestemme den tid de kan ofre på hver enkelt nydelse. Det eneste der er knapphet på er tid, og tiden blir verdimåler; der skapes en verditeori som handler om ekvivalensene mellem nydelsesverdier på den ene siden og tidsverdier på den annen.

Under de forhold som blir herskende i dette fiktivsamfund vil den annen Gossenske lov ikke lenger ha full gyldighet, for planleggingen av fremtidig konsumsjon vil ikke foregå efter samme grunnsetninger som valget av de i øieblikket besluttede nydelser. Fremtiden kan nemlig bare erkjennes i tankene, enhver plan for fremtidig hushold blir derfor bestemt rent mentalt, og overgangen til et planhushold vil følgelig betegne en *rasjonalisering av konsumsjonen*. De behovstilfredsstillelser som inngår i en på forhånd lagt plan vil ikke engang kunne velges

etter intensitetsgraden av behovene på det fremtidige tidspunkt da de blir aktuelle, for disse intensitetsgrader er ukjent i planleggingsøyeblikket. Mens de spontant besluttede konsumsjoner som ikke går inn i planen fremdeles vil bli bestemt etter behovenes intensitet, altså etter den annen Gossenske lov, vil de planlagte konsumsjoner bli ordnet etter en individuell vurdering av behovenes *viktighet*.

Som tredje fiksjon tenker vi oss at dette tidsbundne eventyrland blir lagt inn i en kosmisk rytme; det får dag og natt, lys og mørke, sommer og vinter, vår og høst, og ikke engang Lampens og Ringens ånder kan få trærne i Edens have til å bære frukt etterat høststormene har feiet løvverket vekk. I dette tredje fiktivsamfund vinner menneskene inn en bitter erkjennelse: det er ikke nok å holde hus med tiden, der må også holdes hus med godene, det ånderne har skaffet tilveie i fruktenes tid må samles op, gjemmes, bevares, vernes og fordeles. Der må altså oplegges et *substistensmiddelfond* for den karrige årstid, og størrelsen av det blir bestemmende for det antall mennesker som skal kunne fryde sig ved den neste sommer. Vi betegner *opbevaring* tatt i ordets videste betydning som *den annen økonomiske virksomhet*. Så levende er ennu folkeerindringen om den overveldende betydning av denne virksomhet, så nær er vi fremdeles ved en tid da i hvert land tusener og atter tusener av hushold var avhengig av hvordan den blev utført, at selv i vårt århundre, da verdensmarkedet har utjevnet avhengigheten av årstidene kloden over og erstattet substistensmiddelfondet med en substistensmiddelstrøm, har ordet „økonomi“ i alle sprog beholdt et preg av opbevaringsprincippet, av vintersparsomheten. „Å være økonomisk“ vil fremdeles si å være nøieregnende og sparsom med sine forråd.

De østerrikske teoretikere har med forkjærlighet behandlet den økonomiske situasjon som vi her har henlagt til vårt tredje fiktivsamfund, den situasjon altså at behovstilfredsstillelsen i en kalkulerbar fremtidig periode er avhengig av et ikke-erstattelig forråd. De har prøvd å bestemme grensenytten i dette tilfelle, men er ikke blitt enige om metoden for å finne den. Menger og Böhm-Bawerk har lagt den forutsetning til grunn at forrådet delvis går tapt eller står i fare for å gjøre det, mens von Wieser har søkt å bestemme grensenytten under forutsetning av forrådets „rolige besiddelse og formålstjenlige bruk“. ¹⁾

¹⁾ Von Wieser: *Der natürliche Werth* (1889) s. 82.

De ulike metoder har foranlediget ikke liten strid. Men jeg er tilbøielig til å tro at grunnen til uenigheten ennu ikke fullt ut er blitt klarlagt. Løsningen på problemet turde imidlertid ligge i følgende tankegang:

Von Wieser har utvilsomt rett i at grensenytten bare kan bestemmes under forutsetning av forrådets „formålstjenlige bruk“. Grensenytten lar sig nemlig bare bestemme når bruken finner sted eller har funnet sted, altså i samtid til eller ettertid til anvendelsen. Om bruken finner sted under „rolig besiddelse“ eller ikke er derimot fullstendig likegyldig. Men i foruttid til bruken blir de senere nytteydelseer gjenstand for vurderinger. De blir kalkulert. Og dersom nu forrådet ikke lar sig erstatte, blir den naturlige verdimåler å søke i den nytte som en vilde gå glipp av dersom forrådet helt eller delvis gikk tapt. Ved en slik vurdering sker imidlertid ikke en bestemmelse av grensenytten, men derimot en besluttet kalkulasjon av de enkelte delers *nytteevne*. Det er denne kalkulasjon Menger og Böhm-Bawerk har vært inne på, og om den gjelder det utvilsomt at ingen enkelt del kan vurderes høiere enn lik den kalkulerte nytte der måtte gis avkall på om denne del gikk tapt, og det er den *minste nytte*. Vi betegner denne setning om nytteevnekalkulasjonen, som østerrikerne med urette har referert til grensenytten, som *minimalvurderingens lov*.

Von Wieser trakk nu den slutning av loven at *totalverdien* av et forråd — dets *utility-value* i Irving Fisher's terminologi — alltid vil være lik grenseverdien ganger antallet enheter, — vi må si lik minimalverdien ganger antallet enheter. Hvis de økonomiske vurderinger fulgte nøiagtig samme lover som de matematiske beregninger, vilde slutningen være uangripelig. Men den er det ikke. Der kan nemlig her inntræ to ulike situasjoner.

Den første situasjon er den at der vurderes et antall enheter som skjønnes ikke å være av vesentlig betydning for realisasjonen av det formål forrådet brukes til. I så fall sier vi at der foreligger en *serievurdering*, og for serievurderinger gjelder von Wiesers vurderingsprincipp: en serie av enheter vurderes, kanskje oftest for letvinthets skyld, lik minimalverdien ganger antallet enheter i serien. Vi betegner denne setning som *serievurderingens lov*.

Den annen situasjon er den at vurderingen gjelder hele forrådet eller en vesentlig del av det. Her vurderes under risiko for tap av all nytte eller enhver betydningsfull nytte forrådet kan bringe. Følgelig må totalverdien av et ikke-erstattelig forråd

settes lik dets kalkulerede totale nytteevne. Böhm-Bawerk og hans efterfølgere har hatt fullt ut rett på dette punkt.¹⁾ Dersom forrådet har vært bestemt til bruk i løpet av et lengere tidsrum, vil totalnyttens i vurderingsøyeblikket ha en diskontert verdi, hvad der følger av Böhm-Bawerks i en annen sammenheng fastslåtte generelle vurderingslov at fremtidige nytteydelse blir gjenstand for ett med tidsforløpet proportionalt fradrag i sin kalkulerede verdi. Vi betegner denne setning som *totalvurderings lov*.

Den opfatning som her legges frem, vil om den godtaes ikke bringe større uensartethet, men tvertimot større ensartethet inn i det økonomiske beskrivelsessystem. Forråd bevart til fremtidig bruk er jo nemlig *realkapital*; i vårt tredje fiktivsamfund utgjør endog subsistensmiddelfondet hele den eksisterende realkapital, og for vurderingen av kapital, for *kapitalisasjoner*, er Böhm-Bawerks lov om fremtidsdiskontoen allmindelig godtatt.

De verdier vi hittil har behandlet, blir gjerne kalt for *subjektive verdier*. Jeg er ikke helt fornøid med denne fagbetegnelse. Den sikter til at disse verdier blir satt ved subjektive overveielser. Dette er jo riktig, så forsåvidt kunde betegnelsen synes adekvat. Men som motsetning brukes uttrykket *objektive verdier*, og det er denne omstendighet som volder assosiasjonsmessige vanskeligheter. Tingen er den at mange verdier settes ved subjektive vurderinger, men har likevel objektiv gyldighet. Det typiske eksempel er monopolistens salgspriser. De blir satt ved subjektive overveielser, men er samtidig verdier av objektiv gyldighet kanskje i større utstrekning enn noen andre økonomiske verdier. Jeg vil derfor foretrekke å betegne de såkalte „subjektive verdier“ som *individualverdier* eller *singularverdier* for å fremheve deres opprinnelse uten å reise spørsmålet om deres forhold til det objektive.

I vårt tredje fiktivsamfund fører nødvendigheten av oppbevaring til nødvendigheten av rettsordnede forhold. Subsistensmidlene må enten forvaltes *kommunistisk* og da fordeles efter administrative grunnsetninger, eller de må overlates til rettsbeskyttede særbesiddelser. Velges den siste, den *privatkapitalistiske* fremgangsmåte, vil der alt i dette fiktivsamfund vise sig det tilfelle at der i en særbesiddelse er relativ overflod på et gode A og relativ knapphet på et gode B, mens der i

¹⁾ Jevnf. W. Vleugels i Zeitschrift für Volkswirtschaft und Sozialpolitik, N. F. V, S. 653 ff.

en annen særbesiddelse er relativ overflod på B og relativ knapphet på A. Dette vil kunne motivere de to særbesiddere til å bytte med hverandre inntil disse ujevnheter er blitt utlignet. Vi får da i *byttet den tredje grunnform for økonomisk virksomhet*.

I økonomisk teori er det blitt almindelig å beskrive byttet ved en ligning mellom de byttede gjenstander og si at der ved byttet opstår „objektive verdier“. Men objektiv gyldighet har disse verdier ikke. Bytteligningen forteller oss ikke annet enn at to særbesiddere engang har foretatt et bytte mellom to goder i et bestemt mengdeforhold. De fastsatte verdier har ikke gyldighet uten som beskrivelse af denne kjensgjerning. Jeg foretrekker derfor å innføre uttrykket *dualverdier* for i selve dette fagord å slå fast at vi her har et uttrykk for en tosidig kjensgjerning og ikke noe mer.

Er nu vårt tredje fiktivsamfund gått over til å føre et byttehushold, kan det ikke lenger bruke tidsenhetene som verdimåler. Ingen kan nemlig bytte bort sin egen tid eller bytte til sig en annens; selve den tid et menneske lever i er et uavhengelig gode; bare tidsanvendelser kan gå i bytte. Vårt tredje fiktivsamfund kommer derfor til å gå over fra å bruke en tidsstandard til å bruke en *varestandard* som for eksempel en gullstandard og vil med denne som grunnlag kunne utvikle et pengesystem.

Som fjerde fiksjon tenker vi oss dette vårt eventyrland hensatt i en ny og vanskeligere situasjon, idet de tjenende ånder slår sig ned på bestemte „hellige steder“ og bare vil bringe menneskene sine ydelser der. Rundt omkring åndesætene vil der da vokse op byer som konsumsjonscentrer, og de individer som har fått sine boliger nærmest ved hør vunnet en fortrinnsstilling, en interesseposisjon som de prøver å hevde overfor de andre. De som bor lenger bort må da enten få godene bragt til sig eller sørge for selv å bli befordret til tryllestedene. *Transport* fremkommer som en ny, en *fjerde form for økonomisk virksomhet*.

Spørsmålet blir da om grensenytteteoremet og vurderinger på grunnlag av det kan anvendes på førsel og befordring. Øiensynlig ikke. Varen og den reisende skal frem til bestemmelsesstedet. Hver kilometer på vei har samme nyttevirkning for det formål. All transport står under *proporsjonalvurderingens lov*. Den eneste undtagelse som kan tenkes oppstillet går iallfall ikke i retning av en fallende nyttetendens. Skal jeg ha en varetransport på 1000 kilometer og har fått den frem de første

980, vil jeg nemlig være villig til å betale særdeles meget mere for å få den frem de fatale siste 20 km. enn jeg vilde ha vært villig til å betale for førstlen over hvilket som helst tidligere 20 km. Under særlige forhold kan det altså inntræ ved transport at ultimate nytten må tillegges større verdi enn noen tidligere nytte. Alt i alt må det således sies at transportlæren og dens tilbygning trafikkpolitikken ligger utenfor det område av den økonomiske videnskap hvor vi med fordel kan anvende grenseverdilæren.

Tilslutt tenker vi oss så at ånderne drar sin vei og lar menneskene bli tilbake med en ugjestmild omverden og en drøm om det tapte paradiset, — eventyret er slutt, den siste fiksjon er borte, vi står på virkelighetens grunn. Nu er det ikke lenger nok å ønske, nei ønskene må preges inn i naturen ved arbeid og slit; skattberget åpner sig ikke mere for dem som roper „Sesam, Sesam“, nei hammer og spett og hakke må skaffes tilveie og taes i bruk av den som vil frem til malmen. Ved sitt eget virke må menneskene lage sig redskap, bygge sig hus, temme sig dyr, rydde sig kulturland og forferdige sig maskiner. Selv til opbevaring, bytte og transport må der tildannes tinglige hjelpemidler. Helheten av alle de menneskelige innsatser som må utføres for å bringe omverdenen i en tjenlig form utgjør *den femte* og på sett og vis dominerende *del av den økonomiske virksomhet: produksjonen*. Nye vurderingsprinsipper blir inført. Produsenten følger *omkostningsvurderingens lov*: han setter delverdien lik den totale omkostningsverdi dividert med antallet enheter. Besidderen av det reproduktible forråd på sin side anvender *erstatningsvurderingens lov*: han setter både delverdi og totalverdi lik gjenerhvervesomkostningene. Ingen av disse vurderinger forutsetter kjennskap til idéene fra grenseverdilæren. Men grenseverditeoretikerne har gitt en særlig lære om produksjonen: *teorien om grenseofret*. Den har spillet en mindre rolle enn læren om grensenytten, men er et konsekvent utslag av den samme tankegang som har ført frem til grensenytteteoremet.

Også denne del av læren er først blitt fremstillet av Gossen. Han betegner den som „hovedsetningen i nydelseslæren“ (*der Hauptgrundsatz der Genusslehre*) og gir den følgende form: „For å opnå et maksimum av livsnydelse må mennesket fordele sin tid og sine krefter mellom de forskjellige behovstilfredsstillelser på den måte at verdien av det siste ved enhver nydelse skapte atom blir lik med størrelsen af det besvær som det vilde volde ham dersom han skapte dette atom i kraftut-

viklingens siste øieblikk¹⁾." Heller ikke her har altså Gossen villet gi en virkelighetsbeskrivelse; han har derimot hatt for øie å opstille et princip for rasjonal handlemåte som anvendt på nydelse med fallende nytte kan sies å representere en avledning fra det almindelige økonomiske princip om maksimums-tilfredsstillelsen og minimumsofret; loven er desuten uttrykt i den form for tenkning som Vaihinger kaller „das Denken des Als Ob“. Gossen er også opmerksom på at kraftanvendelsen i sig selv gir nydelse²⁾. I denne form lar læren sig ikke kritisere synderlig skarpt.

Men senere forskere har tatt andre utgangspunkter. Særlig klart forekommer det mig at Oskar Jæger har utviklet den mere generelle formulering av læren; hans fremstilling lar sig kort sammenfatte på følgende måte: Til loven om den avtagende grensenytte svarer en lov om det tiltagende grenseoffer. Således vokser arbeidsmøiens intensitet fra time til time under arbeidsdagen. Synker nu grensenytten gradvis fra 10 til 0, mens grenseofret gradvis tiltar fra 0 til 10, vil enhver som har fritt valg vedbli å produsere av godet sålenge han ennu i den synkende grensenytte får fullt vederlag for det stigende grenseoffer. Men han vil slutte med å frembringe når grensenytten og grenseofret stiller sig likt. På dette punkt vil grenseverdien „danne sig“. Læren lar sig følgelig beskrive ved formelen grensenytte = grenseoffer = grenseverdi³⁾. I det begrepsprog som her er fulgt, må vi forme påstanden i uttrykket ultimalnytte = ultimaloffer = ultimalverdi.

Efter mit skjønn har vi her å gjøre med en unøiaktighet i tankegangen, idet tidsmomentet er blitt forskjøvet. Teorien forutsetter nemlig samtidighet mellem den konsumsjon som gir fallende ultimalnytte og det arbeid som utføres med stigende ultimaloffer, mens det er begrepsvesentlig for produksjonen at den foregår for å forberede konsumsjonen, at den altså som enhver økonomisk virksomhet overhodet foregår i foruttid til konsumsjonen. I våre dager hender det jo desuten nokså sjelden at det er de samme individer som merker grenseoffer og grensenytte ved en vare. Landarbeiderne på Mouton Rotschild's marker sliter i sensommersolen 1899 og sikkert med stigende ultimaloffer, mens direktøerne i et dansk aksjeselskap som feirer utbytteutdeling på Nimb en vårkveld 1930 utfører konsumsjonen av den edle vin — sikkert uten å merke den fallende

¹⁾ Gossen l. c. s. 45.

²⁾ Gossen l. c. s. 55.

³⁾ Oskar Jæger: Teoretisk Socialøkonomik (duplicert 1922) s. 198—99.

grensenytte. Det er da heller ikke grensenyttene, men *nytteevnene* av produktene som der kan bli tale om å sammenligne med ofret, og er produktene fungible, kan ingen av dem tillegges større verdi enn noe annet av dem; de frembragte nytteevner danner altså ikke noen fallende rekke, men hver enkelt av dem må vurderes etter minimalvurderingens lov. Det må dog innrømmes at ved produksjon av varer som skal selges, vil produsenten allerede under produksjonen kunne komme til å tenke på at den sum han kan få ved salget av ultimalvaren selv om den er like stor som de andre salgsummer ved anvendelsen kanskje vil skaffe ham en mindre betydningsfull behovstilfredsstillelse enn noen av de andre varer. Men i dette tilfelle vurderer han nytteevnen av hver enkelt vare lik en sum av avtagende fremtidsnytter dividert med antallet av de fungible varer. Vi kaller denne setning *divisjonsvurderingens lov*.

Enda fler innvendinger lar der sig rette mot den høire side av den ligning grenseofferteoretikerne har stillet op. Setningen om at ofret vokser progressivt på arbeidstiden bygger på en lettvent betraktning. Den forbiser virkningene av tilpasningens lov. Den abstraherer fra arbeidsgleden. Den ser bort fra de lystfølelser det vekker å nå resultater. Den er opstillet uten tanke på den sjelelige selvrealisasjon arbeidet kan gi. For den normalt utviklede mann av det tyvende århundre vilde et liv uten time etter time av arbeid de aller fleste dager være den rene tortur. Men læren kjenner bare én kategori av menneskelige ydelser, arbeidet, og bare én kategori av mennesker, arbeideren. Den vil la samme offerlov gjelde for dikteren som i en sen nattetime i den høieste ekstase skaper sitt livs mesterverk og for fyrbøteren på oceandamperen som skuffer og skuffer i glødende sotopfylt luft dypt nede under havflaten.

Desuten er læren også foreldet. Hvad der enn kan sies om Taylorsystemet og psykoteknikken, må en nemlig medgi at de amerikanske arbeidseksperimenter ugjendrivelig har fastslått én ting: tretthet og arbeidsulyst er mer avhengig av arbeidstidens organisasjon enn av dens lengde; en ti-timers arbeidsdag med hårdt muskelarbeid kan virke mindre anstrengende og uttrettende enn en fire-timers dersom den er anordnet med et passende antall små hvilepauser mens der under den fire-timers dag må arbeides i ett sett.

Til alt dette kommer at som forklaring av fenomenene under produksjonen er der en felles svakhet ved læren om ultimalnytt og om ultimalofret: begge betraktningmåter lar sig bare anvende på et snevert virkelighetsområde. De forutsetter nemlig

begge at produsenten er sin egen herre, at han hverken bindes av befalinger fra noen overordnet eller av kontrakter han selv har sluttet. Om *de maktbestemte og kontraktbestemte menneskelige beslutninger* under produksjonen kan de ingenting fortelle.

VI.

Ragnar Frisch begynner sine interessante forelesninger over de såkalte „produktivitetslover“¹⁾ med følgende bemerkning: „Innenfor den del av den økonomiske teori som beskjeftiger sig med nytten, betegnet innførelsen av den *marginale* i motsetning til den *totale* betraktningmåte et avgjørende vendepunkt. Gjennom den marginale betraktningmåte fikk man klarhet over tidligere uløste problemer. En lignende utvikling er foregått innenfor den del av teorien som beskjeftiger sig med den tekniske side av de økonomiske problemer. Også her betegner innførelsen av den marginale betraktningmåte et vendepunkt.“

Frisch har i disse ord på en særlig klar måte gjengitt den almindelige opfatning av forholdet mellom grenseverdilæren og produktivitetslovene, den opfatning altså at vi her har å gjøre med forskjellige lovmessigheter på ulike områder, men lovmessigheter som belyses best ved anvendelsen av samme betraktningmåte. Den dogmehistoriske utvikling legger også alle premisser tilrette for denne måte å forklare sammenhengen på.

Men i to henseender er opfatningen utilfredsstillende. For det første gir den ingen logisk forbindelse mellom disse to anvendelser av den marginale betraktningmåte. For det annet lar den selve nyttelæren fremtre som en torso. Der turde nemlig herske enighet om at nytte avgir godene ikke bare når de brukes til å tilfredsstille menneskelige behov rent umiddelbart, men også når de anvendes som hjelpemidler i produksjonen. Etter den populære og ubestridelig riktige opfatning er nettop maskiner og redskap utpreget nyttige gjenstander og selve produksjonen en i utpreget grad nyttig process. Definerer vi nytteydelsene ved deres relasjon til de menneskelige formål, blir det også klart at der avgies nytte under realisasjonen av produksjonsformål likeså vel som under realisasjonen av konsumsjonsformål. Men den nytte som avgies under produksjon og økonomisk virksomhet overhodet blir ikke beskrevet i grensenyttelæren. Denne er bare blitt utviklet for avgivelsen av nytteydelser under menneskelig konsumsjon, for det vi har kalt konsum-

¹⁾ Forelesningene foreligger kontratrykt og er også påberopt av Birck i hans verk „Den økonomiske Virksomhed“.

sjonsnytt; den er — for påny å bruke den treffende vending hos Gossen — ikke nasjonaløkonomi, men nydelseslære.

Produktivitetslovene på sin side er utviklet dels som „tekniske produktivetslover“ knyttet til begrepet „teknisk produktivitet“ eller „effektivitet“, dels som „økonomiske produktivetslover“ knyttet til begrepet „økonomisk produktivitet“ eller „rentabilitet“. Noe anderledes gjennomføres forresten skjelningen hos Frisch, som taler om tekniske produktivetslover når han måler effektiviteten ved teknisk bestemte „elementærfaktorer“, derimot om økonomiske produktivetslover hvis de enkelte faktormengder er multiplisert med koeffisienter for å bli bragt over i felles benevning; er koeffisientene priser, taler han med et lite heldig uttrykk om „verdiproduktivitet“, er de andre reduksjonstall, taler han om „standardproduktivitet“. I denne fremstilling er de sosialøkonomiske grunnbegreper nytteevne og nytte blitt borte.

Nu er det ganske visst så at også teknikk og tekniske kvantiteter kan opfattes som økonomiske elementer, noe Birck klart har vist i sin bok „Den økonomiske Virksomhed“. Men bare i den utstrekning de virker økonomisk. Og da nu produksjonen sosialøkonomisk definert består i å meddele ting nytteevne eller øket nytteevne, er det netop nytteeffektene av de tekniske elementer det fra sosialøkonomisk synspunkt kommer an på, og det er også disse nytteeffekter som skulde beskrives ved produktivetslovene. De standardkoeffisienter Frisch opererer med er ganske enkelt nytteevnemål, sånn som „dampskibstonn“ ved beregning av seiltonnasje og „beregnete kjyr“ ved sammenligning av husdyrtall. De tekniske produktivetslover bør derfor rettelig behandles som lover for nyttevariasjoner under produksjonen, og de bør fremstilles med anvendelse av begrepene ultimalnytte, minimalnytte og totalnytte. De fremstilte produkters variasjoner i nytteevne vil da vise sig å svare til variasjonene i tilfredsstillelse under konsumsjonen.

Produseres der nu til senere eget forbruk, gir det her nevnte sett av lover en fyldestgjørende beskrivelse av hele sammenhengen, og om der produseres til salg, gir de en fyldestgjørende beskrivelse av produksjonen sett i relasjon til den senere bruker. Men produksjon til salg skal gi dobbelt nytteevne: bruksnytteevne for den senere forbruker, men ervervsnytteevne for den selgende produsent, som derfor vil vurdere hver enkelt del av et produsert forråd efter dens kalkulerte salgsevne. Salgsprodusenten står forøvrig overfor ett av to tilfeller: I det første har størrelsen av hans produksjon ingen innflytelse på markedsprisen,

og han kalkulerer da totalverdien lik den markedsbestemte enhetspris ganger antallet enheter eller enhetsverdien lik en markedsbestemt totalpris dividert med antallet enheter. I det annet tilfelle har størrelsen av hans produksjon innflydelse på prisen, og han følger da helt eller delvis monopolvurderingens lov, altså det vurderingsprincipp som vil skaffe ham optimalpris. De lover som lar sig utvikle for anvendelsen av disse vurderinger kompletterer de elementære produktivetslover på samme måte som vi ved innførelsen av de forskjellige vurderingsprinsipper i konsumsjonslæren får „grensenyttelæren“ supplert med en „grenseverdilære“.

Når denne fullstendige parallellitet ikke har vakt oppmerksomhet, er det sikkert fordi grensenytteteoremet blev utviklet under forutsetning av like store nyttetilførsler fra ett enkelt konsumsjons gode, mens produktivetslovene behandler nyttetilførsel fra forskjellige produksjonsgoder. Men dette skyldes bare at grensenyttelæren er blitt utviklet i en mere primitiv form enn produktivetslovene. Også under konsumsjonen har vi nemlig å gjøre med komplementære goder: brød, smør, egg og kaffe — dagligstue, vindu, varmeapparat og møblement. Heller ikke på dette punkt kan der således reises innvendinger mot parallelliteten.

Mer oppmerksomme har økonomene vært på den påfallende likhet mellom teorien om den fallende grensenytte i læren om behovstilfredstillelsen og teorien om det avtagende utbytte i produksjonslæren. Men de har ikke erkjent årsaken, den at de to teorier ikke beskriver to lover, men én, nemlig loven om virkningene av successive nyttetilførsler. I den seneste tid er blikket for sammenhengen kanskje blitt ytterligere tilsløret fordi teorien i fremstillingen av behovstilfredstillelsen utelukkende har operert med fallende nytte, mens den i fremstillingen av produktivetslovene nok har beskrevet den fallende tendens som dominerende, men dog samtidig har anerkjendt at der kan produseres både med konstant og med stigende utbytte, mens produksjon med uregelmessig utbytte er blitt holdt utenfor som uten teoretisk interesse. Men i denne analyse mener jeg å ha vist at også under konsumsjonen kan der optræ konstant eller stigende nytte. Parallelliteten er følgelig fullstendig.

Også de i dette avsnitt forfektede opfatninger sikter på å opnå en større ensartethet i den teoretiske økonomikk, idet vi har prøvd å bringe fenomener som nu behandles i høist forskjellige avsnitt av systemet inn under en enhetslov som det turde være formålstjenlig å kalle *loven om ultimalnytt*. Den

beskriver altså virkningene av successive nyttetilførsler under konsumsjon og produksjon. Den må suppleres med en beskrivelse av de ulike prinsipper for vurdering av forråd som der i de forskjellige situasjoner blir tale om for konsument og for producent. Denne beskrivelse omfatter altså dels lovene om minimalvurdering, serievurdering og totalvurdering, omkostningsvurdering og erstatningsvurdering, dels de vurderinger som nu, med systematisk urett, behandles som „de økonomiske produktivetslover“.

VII.

Efter således å ha undersøkt området for grenseverdilæren ved produksjonen, skal vi gå over til å se på den ved den privatøkonomiske virksomhet erhvervet. Likesom vi i det forutgående først behandlet konsumsjonen og derpå produksjonen, vil vi her først se på erhvervet av konsumsjonsgoder og tilslutt på erhvervet av produksjonsmidler.

Hvad først angår erhvervet av konsumsjonsgoder skjer dette i våre dager i den grad regelmessig ved kjøp at i principene for regnskapsførslen lar regelen sig opstille som undtagelsesfri, idet producentens erhverv av egne produkter føres inn i mellemregnskap mellem hans producentjæg og hans kjøperjæg.

Som middel til å erverve brukes tingliggjort almindelig kjøpeevne som står til rådighet for kjøperen enten i skikkelse av et fond — egenkapital i form av kontanter eller likvide krav på kontanter eller lånekapital for eksempel på bankkonto — eller i skikkelse av en strøm, inntekten. Hvad enten der kjøpes av kapital eller av inntekt, foreligger der i betalingsøieblikket et forråd av ideelle enheter, av penge, som ved vekslinger kan opløses i negligeable kvantiteter. Lovene for vurdering av forråd må følgelig kunne anvendes på kjøpemidlene.

Hvad da for det første angår vurderingen av den mindste pengeenhet som del av kjøpemiddelforrådet (i de nordiske land altså vurderingen av kronen eller av øren i portemonæen eller vestelommen), da skjer denne efter minimalvurderingens lov. Ingen enkelt krone kan nemlig tillegges større verdi enn den mindste nytteevne den kan skaffe ved kjøp. I den ordføring som tidligere er antydnet, må det altså sies at ved disse vurderinger settes singularverdien lik minimalnytteevnen. Ultimalprincippet derimot har her ingen mening. Skulde tankegangen trekkes efter hårene, kunde det nok sies at den enkelte krone som det i øieblikket er spørsmål om å anvende alltid kan opfattes som om den var den sist tilkomne, forutsatt da at den

utgjør en inntektskrone. Men noen vinding for erkjennelsen gir denne tankegang ikke, og utgjør kronen en del av et kapitalfond, blir betrakningsmåten ikke bare hårfin, men også vildledende.

Hvad for det annet angår vurderingen av et totalt forråd kjøpemidler — det være sig en disponibel inntektsdel eller en til „fortæring“ bestemt kapitaldel —, da kan dette umulig vurderes lik minimalverdien av pengeenheten multiplisert med antallet pengeenheter i forrådet. Et slikt vurderingsprincipp vilde føre til meningsløse resultater. Milliardærens forråd av kjøpemidler vilde kunne få mindre singularverdi enn løsarbeiderens, fordi milliardæren vurderer pengeenheten som en quantité négligeable. I rent teoretisk henseende vilde desuten — som allerede antydte — godtagelsen av dette vurderingsprincipp føre til den dualisme at et og samme kapitalforråd måtte vurderes etter totalvurderingens lov hvis det blev bestemt til kjøp av verdipapirer, men etter serievurderingens lov hvis det blev bestemt til kjøp av konsumsjonsvarer. Jeg tror derfor vi trøstlig kan opstille den setning at et forråd av kjøpemidler, det skrive sig fra inntekt eller kapital, vurderes lik sin totale diskonterte kjøpenytte.

Nu har også økonomikken sitt almindelige relativitetsprincipp. Ikke noe sett av verdier er principielt fortrinsberettiget fremfor noe annet. Enhver fastsettelse av verdien A uttrykt i B betegner samtidig en fastsettelse av B uttrykt i A. Fastsettelsen av de her drøftede kjøpemiddelverdier inneholder således samtidig fastsettelse av et tilsvarende sett verdier av varer og andre kjøpeobjekter. Disse verdier fremtrær som efterspørselspriser. En analyse av kjøbemidlenes singularverdier vil derfor gi forklaring på efterspørselsfenomenene. Det var denne undersøkelse av efterspørselen som klassikerne forsømte, og det er hvor det gjelder den at grenseverditeoretikerne har øvet sin største innsats og er nådd frem til resultater som sikkert kommer til å bli stående. Dette har alltid vært anerkjendt av oss som har hatt innvendinger å gjøre mot den verdipsykologi disse teoretikere gikk ut fra. Men den undersøkelse det her gjelder har koncentrert sig om efterspørselsprisenes betingethet av inntektsklasser og formuesklasser på den ene side og av tilbudsprisenes høide på den annen, og på dette område er det mulig å gjennomføre beskrivelsen uten å bygge den op på de her bestridte postulater om den generelle identitet mellem minimalnytte og ultimalnytte og mellem ultimalnytte og ultimaloffer, om transintensiteten som retningsbestemmende for enhver behovstilfredsstillelse og om totalvurdering ved simpel multiplika-

sjon av „grenseverdi“. I den utstrekning der ikke har vært dedusert fra disse setninger mener jeg at grenseverditeoretikernes lære om efterspørslen er riktig, og personlig har jeg heller aldri bestridt den. Forresten må jeg tilføie at selv grenseverdilærens egne ivrigste tilhengere mer eller mindre bevisst må ha innsett at deres efterspørselslære ikke er avhengig av den nyttelære og verdilære de har gått ut fra. Dette fremgår av den avtagende oppmerksomhet de i den senere tid har viet den rene verdilære og den voksende interesse de samtidig viser teorien om prisdannelsen. Når Birck har gitt sin bok „Grænseverdilæren“ undertitlen „Forsøg paa en fuldstændig Prislære“, er det vel også en ubevisst innrømmelse i denne retning.

VIII.

Læren om at det er trangsintensiteten og ikke behovsviktigheten som er det utslagsgivende for de menneskelige handlinger svikter, som tidligere påvist, endog overfor konsumsjonen når virksomheten blir planmessig. Enn mer må den da svikte overfor kjøpet av konsumsjonsvarene. Dette foregår jo nemlig i foruttid til konsumsjonen, det blir motivert av en mental erkjennelse av behov som først senere blir aktuelle, det foregår på et tidspunkt da det individ som skal tilfredsstilles ennu ikke kjenner sammensetningen av sin intensitetsskala i det øieblikk konsumsjonen skal ta sin begynnelse, og endelig utføres det meget ofte av et enkelt individ for mange, således at flertallet av de konsumerende ikke har tatt del i innkjøpet av konsumsjonsvarene.

Men til dette kommer at enhver kapitaleier og enhver inntektsnyder vet at han i et gitt tidsrum bare vil ha til rådighet en begrenset mengde kjøpemidler. Han vet derfor at han må holde hus med dem. Han må sette tæring efter næring. Han må få begge ender til å møtes. Han er på det rene med at hvis han gav sig sine trangsintensiteter i vold, vilde han risikere på kort tid å uttømme sine midler. Kanskje nettop de tilsynelatende „behovsløse“ individer i sitt hjerte og sin underbevissthet rummer de kostbareste og avsindigste passjoner. Men økonomi består i overvindelse og fortregning av de kostbare intensiteter, i resignasjon og fornuft. Jo mere civilisasjonen skrider frem, des mere planmessige blir innkjøpene, des mere tar de sikte på å skaffe midler for dekning av de viktigste behov, des mer utelukkes det emotionelle fra å spille bestemmende inn ved avgjørelsene. Her virker nød ansporende til fornuft. Den fattige mann må anvende større intelligens på sin inntektsanvendelse enn den rike. Et fattig folk får en rasjonalere sammensetning

av prisene enn et rikt; Wagemann har fremhevet at mens i noenlunde normale tider prisene på levnetsmidler bestemmes av næringsverdier plus smaksverdier, bestemmes de i nødstider så godt som utelukkende av næringsverdier.¹⁾

Hvor det nu gjelder rasjonaliseringen av inntektsanvendelsen, kommer rettsordningen mektig til hjelp. Individene blir nemlig rettslig tvunget til såvidt evnene rekker å erlegge de betalinger de har forpliktet sig til å utrede, og i et civilisert samfund blir det etterhvert mulig og tildels endog nødvendig å fastbinne utleggene til en rekke av de viktigste behov som kontraktmessige utredslser; noen utbetalinger pålegges i lov. Skjer alt dette blir det mindre vanskelig å forutordne inntektsanvendelsene i et kommende inntektsår. Individder som følger disse prinsipper bruker bevisst en analogi fra finanslæren og taler om sitt private budgett. Overlater ektemannen det til hustruen å føre husholdningen, er det på tilsvarende vis den rasjonaleste ordning at han forplikter sig til å stille en fast sum pr. uke eller pr. måned til rådighet for hende til dekning av husholdningsbehovene for hele familien. En moderne akademiker vil da f. eks. kunne opgjøre sitt budgett med følgende procentvise fordeling av inntekten over utgiftspostene:

Skatter.....	20 %
Tvungen opsparing gjennom premie til livsforsikring ..	15 %
Husleie	20 %
Hustruen til husholdningen og barna.....	25 %
Elektricitet, gass, telefon, abonnementer, foreningskontingenter, assurancepremier.....	5 %
Rater til betaling av møblement kjøpt på avbetaling ..	5 %
Til fri rådighet for klær og diverse	10 %

Bare for disse siste 10 % vil han ha anledning til å spørre øieblikkets trang og savn tilråds. Hvad så angår hustruen, vil hun i anvendelsen av sine husholdningspenge riktignok sjelden være så juridisk bundet, men hun vil av erfaring vite hvor stor procent av ukepengene vil gå til de nødvendige kvanta av de nødvendige varer, og bare hvis de midler hun får er rikelige i relasjon til omkostningene ved dekningen av de viktigste behov, reiser der sig spørsmål for hende om valg efter andre motiver.

Vi befinner oss således under analysen av den moderne planmessige inntektsanvendelse i en ganske annen verden enn

¹⁾ E. Wagemann: Die Lebensmittelerhöhung etc. i Schmollers Jahrbuch 1919, I, S. 131.

den som beskrives i den annen Gossenske lov. Men som pris-teoretikere har grenseverditeoretikerne i realiteten innsett dette. En generell lære om betydningen av inntektsfordelingen for efterspørslen etter komsumvarer er det nemlig bare mulig å gi for et samfund hvor en rasjonalisering av inntektsanvendelsen har bragt tilveie en viss unifisering av pengeutbetalingerne.

Hvor det gjelder den frie inntekt derimot er stillingen en annen. Her blir de Gossenske intensiteter dominerende. Og om denne frie inntekt hos de velstående kjemper allverdens reklame, for den utspekuleres der de farligste og de mest raffinerte fristelser. I læren om konsumsjonskjøpet blir derfor skjelingen mellom de bundne og de frie kjøpemidler avgjørende, og taes der fullt ut hensyn til den, kan de av grenseverditeoretikerne utviklede setninger om relasjonen mellom inntektsnivåene og efterspørslen forøvrig godtaes i den form de foreligger.

IX.

I læren om produksjonsmidlene må en aldri tape av syne at vi her står overfor komplementære goder av den art at hvert enkelt av dem bare kan avgi sine nytteydelse i kombinasjoner med andre produksjonsmidler, og at det er umulig umiddelbart å bestemme hvilken del av resultatet *kausalt* kan tilregnes det ene og hvilken del det annet produksjonsmiddel. I sine bestrebelse for å løse de problemer som dreier sig om den rent *økonomiske* tilregning, har den moderne økonomikk innført to fiksjoner som hjelpemidler. For det første den fiksjon at de forskjellige produksjonsfaktorer lar sig behandle „symmetrisk“ eller „harmonisk“, det vil si med abstraksjon fra alle andre egenskaper ved dem enn den at de medvirker i produksjonen, en fiksjon som forøvrig også anvendes ved de vanlige utviklinger av produktivitetslovene. For det annet den også på andre områder av økonomikken almindelig anvendte fiksjon å betrakte samfundet som „statisk“ eller rettere „stasjonært“. Under disse to fiktive forutsetninger er da den teori blitt utviklet at der skjer en funksjonell fordeling av produktverdien mellom de forskjellige produktionsfaktorer således at hver av dem „avlønnes“ efter sin „grenseproduktivitet“. Da nu de kvoter av avkastningen som tilfaller de forskjellige produksjonsfaktorer i første hånd bestemmes eller iallfall medbestemmes av bedriftenes efterspørsel, står vi her overfor en lære om efterspørslen efter produksjonsmidler.

Fjerner vi nu først den fiktive forutsetning om det stasjonære samfund, må vi feste oss ved den omstendighet at under dyna-

miske forhold foregår efterspørslen etter produksjonsmidler almindelig i foruttid både til produksjonen og til salget av produktene, og den vurderende kjøper av produksjonsmidlene kan derfor komme til å kalkulere „grenseproduktiviteten“ galt. Følgelig kan hans tilregning bli korrigert ved sluttoppgjøret. Dels fordi tilregningen utelukkende utføres av efterspørgerne, dels fordi den for fordelingen relevante tilregning altså kan bero på en feilvurdering, må jeg overfor Birck bestemt fastholde at tilregning og fordeling ikke er identiske begreper.¹⁾

Ser vi dernæst på fiksjonen om den harmoniske eller symmetriske behandling av produktionsfaktorene, viser det sig at også denne nok lar sig anvende som et hjelpemiddel ved forklaringen av motivene til å efterspørre produksjonsmidler. Bedriftslederen kan nemlig ut fra sitt spesifikke synspunkt veie nyttetilskuddet fra en arbeider mot nyttetilskuddet fra en maskine. Men „kapitalen“ som en „faktor“ krevende sin „avlønning“ kan i virkelighetens verden ikke parallelliseres med „arbeidet“ som en annen faktor krevende sin lønn. Som Birck inntil overflod har bevist i „Den økonomiske Virksomhed“ er nemlig kapitalen som fordelingsfaktor identisk med privatkapitalen som rettslig-økonomisk kategori og ikke med realkapitalen som produksjonsfaktor. Men de kapitalinnskudd som møter med krav på amortisering plus rente eller profit brukes for en ikke liten del netop til den forskuddsmessige utbetaling av lønninger til fordelingsfaktoren „arbeidet“ og desuten til kjøp av produksjonsfaktoren „naturen“ forsaavidt denne er i særbesiddelse. De krav fordelingsfaktoren „kapitalen“ har på sin kvote av produktverdien, er således ikke bestemt av „grenseproduktiviteten“ for produktionsfaktoren realkapitalen. Også en undersøkelse av relasjonene mellom denne fiksjon og virkeligheten viser således at den del av grenseverdilæren vi kaller teorfen om grenseproduktiviteten ikke kan anvendes på fordelingen, mens den gir momenter til efterspørselslæren.

Men skal vi anvende den her, møter vi spørsmålet om betydningen av begrebet „grenseproduktivitet“. For de forfattere som konciperte læren var saken selvgitt. De undersøkte nemlig bare produksjon med fallende utbytte. For dem falt følgelig minimalproduktivitet og ultimalproduktivitet sammen.

Betraktes derimot produksjon med stigende utbytte, blir forholdet et annet. Ultimalproduktiviteten blir da lik maksimal-

¹⁾ Bircks polemikk mot mig finnes i „Den økonomiske Virksomhed“ II, S. 227.

produktiviteten. Nu kan en ny maskine kanskje efterspørres efter denne, for prisen på den vil ikke influere på de tidligere betalte priser for gamle maskiner. Men en ny arbeider kan ikke efterspørres efter dette principp, for arbeidere av samme kategori skal ha samme lønn, og den høiere lønn for den sist ansatte måtte da normere lønnen også for de tidligere ansatte, og fordelingsfaktoren „arbeidet“ vilde da få krav på meget mer enn hele produktverdien. Arbeidet kan altså ikke efterspørres efter ultimalprincippet hvis der produceres med stigende udbytte. Men minimalproduktiviteten lar sig i dette tilfelle overhodet ikke bestemme, idet det ikke engang i tankene er mulig å eksperimentere med virkningene av å fjerne alle arbeidere minus en. Hvordan skal da arbeidet efterspørres i dette tilfelle? To fremgangsmåter er efter forutsetningene like mulige. Der kan efterspørres efter arbeidets gennemsnitlige produktivitet i den egne bedrift eller efter ultimalproduktiviteten i en annen som producerer med synkende utbytte.

Vårt siste resultat blir således at området for anvendelsen av grenseproduktivetsprinsippet utgjøres av efterspørslen efter produksjonsmidler, og at det her bare kan få gyldighet for bedrifter som producerer med fallende utbytte. Som grunnprinsipp i fordelingslæren kan således teorien om grenseproduktiviteten ikke brukes.